

Th. H. Lunsingh Scheurleer

Stichting Cultuurgeschiedenis van de Nederlanders Overzee 1961–1986

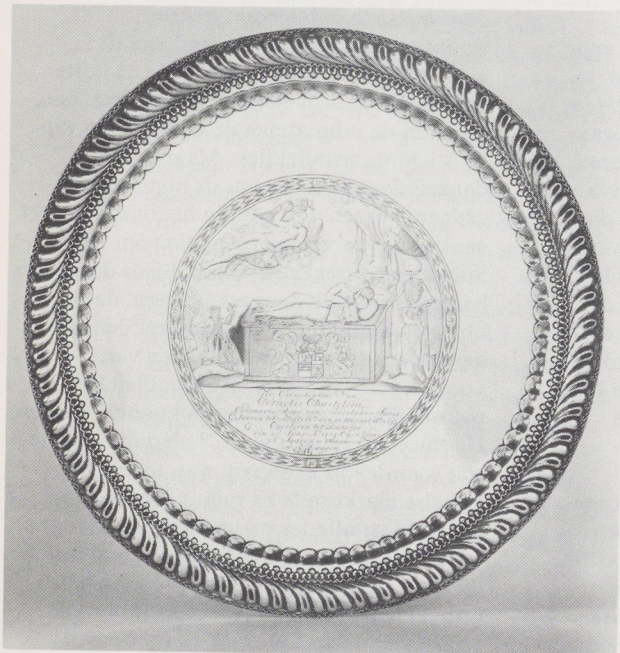
Terugblik en perspectief

Op een dag in het najaar van 1960 kreeg ik het verzoek van de heer W. G. T. C. Rissink bij hem een 18de-eeuwse, uit Indonesië afkomstige porseleinkast te komen bekijken. Een dergelijk verzoek was voor mij als directeur van de afdeling Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid niets ongewoons en ik kon absoluut niet vermoeden, dat mijn bezoek ditmaal wel bijzonder verstrekkende gevolgen zou hebben. Het bleek al gauw, dat de kast, waar het om ging, wel een meubel van kwaliteit was en dat de heer Rissink, die het na zijn vertrek uit de Oost een plaats in zijn huis had gegeven, zich ongerust maakte over het uiteindelijke lot van dit en dergelijke stukken. Nu was het zo, dat in ons land en trouwens in heel Europa de belangstelling voor zulke koloniale objecten slechts sluimerend aanwezig was. Zij zijn niet zuiver Europees en evenmin onversneden Aziatisch. Zij behoren in feite tot een mengcultuur, waarvan men zich de betekenis in het algemeen gesproken toen nauwelijks bewust was. Zelf had ik mij met de verhouding tussen het Oosten en Westen veel bezig gehouden en ook een enkele aankoop gedaan om dit aspect in het museum te versterken. Dit is zeker ook de reden geweest waarom de heer Rissink mij gevraagd had bij hem langs te komen. Hij was dus wel aan het goede adres en wij waren het spoedig eens over het belang van zulke meubelen als zijn kast. Maar de vraag bleef, hoe de zaak van het behoud nu in concreto kon worden aangepakt.

Het leek mij toen het juiste ogenblik het gesprek een geheel andere wending te geven. Ik bracht naar voren, dat de eeuwen van onze aanwezigheid in het Oosten weliswaar deel uitmaken van de geschiedenis van dat Oosten, maar niet minder ook van onze geschiedenis. Het was onze plicht ons dat te realiseren, juist nu Indonesië zelfstandig was geworden en ons niet langer onverschillig op te stellen ten opzichte van de materiële cultuur van die gebieden. Veel was al verloren gegaan en wij moesten ons haasten om te verhinderen dat dit proces zich nog verder zou voortzetten. Ik betoogde verder, dat wij die materiële cultuur in zijn brede omvang moesten zien en daarbij niet alleen meubelen, maar ook porcelein, lakwerk, voorwerpen in edel metaal en in textiel moesten betrekken. Op deze wijze immers zou het pas mogelijk zijn iets van onze wooncultuur in het Verre Oosten vast te leggen en aan latere generaties over te dragen. Maar onze plicht ging verder, meende ik. Zo goed als wij ons beijveren bouwwerken uit vroegere perioden in ons land door restauratie voor verval en ondergang te behoeden, zo moesten wij ook trachten door het geven van financiële hulp en het beschikbaar stellen van onze vakkennis bij te dragen aan de restauratie van monumenten in gebieden overzee. Achteraf gezien vraag ik mij af, of het Rissink niet lichtelijk begon te duizelen bij het ontwikkelen van deze plannen, alles aan

de voet van zijn kast, die hij mij slechts met een zo veel bescheidener doel had willen tonen. In de loop van het gesprek werd het ons duidelijk, dat er allereerst in wijde kring belangstelling voor het onderwerp moest worden gewekt, zodat gelden konden worden gevoteerd voor het doen van in onze visie noodzakelijke aankopen en dat tevens een registratie van nog in ons land beschikbare objecten in gang kon worden gezet. Voor zulke doeleinden schoten de bemoeiingen van enkele particulieren natuurlijk te kort en moest een organisatie in het leven worden geroepen, die zich met het gehele thema kon bezig houden. Al in oktober van hetzelfde jaar kwamen Rissink en ik bijeen met dr. R. van Luttervelt, de conservator van de afdeling Nederlandse Geschiedenis van het Rijksmuseum en mr. Jules de Vogel, die de plannen eveneens een warm hart toedroeg. Op 11 januari 1961 volgde toen de oprichtingsvergadering, die door Van Luttervelt werd voorgezeten en op 15 mei werd de stichtingsakte verleden. De nieuwe stichting kreeg de naam Cultuurgeschiedenis van de Nederlanders Overzee en een doelstelling, die geheel terugging op wat bij mijn bezoek aan Rissink was besproken. Aan het eind van 1963 trad de Stichting voor het eerst voor het voetlicht met een grote tentoonstelling *Wonen in de Wijde Wereld* in het Tropenmuseum. De tentoonstelling was zorgvuldig voorbereid door een klein team onder leiding van Jan Fontein, de conservator van het Museum voor Aziatische Kunst die nu al weer sinds vele jaren de scepter zwaait in het Museum of Fine Arts te Boston. Dat team had ook een belangrijk aandeel in de samenstelling van de catalogus, die van de veelzijdige opzet van het geheel een goed beeld geeft. Het gehele gebied, dat in de 17de en de 18de eeuw onder het Nederlandse gezag viel, werd bestreken; niet alleen Indonesië en de West waren ruim vertegenwoordigd maar ook India, Pakistan, Ceylon, China en Japan, evenals West-Afrika, Zuid-Afrika, de Verenigde Staten en Brazilië. Het kon wel niet anders of Indonesië en Ceylon spanden er de kroon met kostbare meubels en zilverstukken, terwijl het beeld van de wooncultuur door schilderijen,

prenten en tekeningen nog rijker geschakeerd werd. Bij de inrichting was J. W. van Toorn nauw betrokken. Hij verzorgde ook de typografie van de catalogus die inmiddels tot de gezochte boekwerken in zijn soort is gaan behoren. Het vroegtijdige overlijden van dr. Van Luttervelt, die enige tijd als voorzitter was opgetreden, maakte het nodig naar een geschikte opvolger uit te zien. Deze werd gevonden in de persoon van de heer H. Offerhaus, oud-secretaris van het Tropenmuseum en uitstekend kenner van de Oost. Onder zijn bestuur begon de Stichting tot bloei te komen. De tentoonstelling *Wonen in de Wijde Wereld* was er een duidelijk symptoom van. Offerhaus wist te bewerken dat de Stichting over enige fondsen kon beschikken. Hij deed dat in de eerste plaats door belangstellenden voor het streven van de Stichting te winnen en deze als contribuanten aan C.N.O. te verbinden. Daarnaast onderhield hij nauwe contacten met het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, dat de betekenis van de Stichting spoedig inzag en bereid was subsidies te verstrekken. Op deze wijze werd het ook mogelijk regelmatig *Verslagen en aanwinsten* te publiceren, waarin verantwoording werd afgelegd van de werkzaamheden van de Stichting en korte geïllustreerde artikelen werden opgenomen, waarvan de inhoud met de doelstelling van de Stichting parallel liep. Maar er kon dankzij deze financiële basis nog meer gedaan worden. Dit gold in het bijzonder het aankopen van voorwerpen, die voor de Stichting aantrekkelijk waren. Bij de oprichters had aanvankelijk de vrees bestaan, dat zulke objecten inmiddels zo schaars zouden zijn geworden, dat aan het verkrijgen van voorwerpen van werkelijke kwaliteit wel nauwelijks meer gedacht zou kunnen worden. Het bleek al gauw, dat in Nederland nog heel wat waardevols aanwezig was, terwijl de Engelse markt zelfs zo ruim voorzien was, dat vandaar allerlei zaken hun weg naar ons land vonden. Zo kon al in 1962 een album door jhr. J. C. Rappard met 104 aquarellen (afb. 1) betreffende het leven in Indonesië aan het eind van de vorige eeuw worden aangekocht. Andere tekeningen en aquarellen

volgden. Ook verschillende porseleinen schotels met Hollandse familiewapens kwamen de verzameling verrijken. Zeer gevarieerd waren de aankopen op het gebied van objecten in zilver uit het 17de- en 18de-eeuwse Batavia (afb. 2). Juist op dit gebied ontstond een geheel nieuw beeld, dat enige jaren later door een tentoonstelling in het Haagse Gemeentemuseum, getiteld *Zilver uit de tijd van de Verenigde Oost-Indische Compagnie*, duidelijk naar voren kwam. Men vond er schotels van verschillende soorten, rozenwatersprenkelaars, gedachtenisborden, kandelaars, een inktstel, een brandewijnkom, kwispedoors en vele andere zaken, zowel afgestaan door de Stichting als door musea en particulieren. Rissink, die zich intensief met de gedachtenisborden had bezig gehouden, schreef de inleiding. Ook enige fraaie Indonesische meubelen uit de 17de, 18de en vroege 19de eeuw konden al in de eerste jaren voor de Stichting worden aangekocht. Over het algemeen betrof het

Afb. 1 (links), 'De vendutie' te Batavia door J. C. Rappard, ca. 1880. Aquareel 205 × 284 mm. Uit een album met 104 aquarellen door Rappard dat C.N.O. in 1962 verwierf. Afb. 2 (linksonder), Zilveren gedachtenisbord ter herinnering aan Cornelis Chastelein (1657-1714), Raad

hier het soort aanwinsten, dat voor de aankopen in de latere jaren karakteristiek is. Belangrijk was dat het Rijksmuseum, onder invloed van deze activiteiten, enige kapitale meubelstukken wist te verwerven, zoals een Zuid-Indiase ebbehouten armstoel uit omstreeks 1700 (afb. 3).

Met de plannen tot het behoud van aan verwaarlozing blootgestelde monumenten overzee wilde het aanvankelijk niet vlotten. Sprak ik met vrienden en kennissen over zulke plannen, dan keken zij mij ongelovig aan, als gold het een hersenschim. Maar ook hier hield Offerhaus vol. Hij legde contacten met het ministerie van Buitenlandse Zaken en met ambtenaren van de buitenlandse dienst. In mei 1966 werd een door Rissink opgestelde *Memorie inzake het behoud van Nederlandse monumenten buiten Europa* aan het ministerie aangeboden, waarna een circulaire door de minister aan de buitenlandse posten werd gezonden. Tevoren was reeds dr. ir. C. L. Temminck Groll in het bestuur

extraordinarius van Nederlands-Indië, Batavia 1714. Diameter 336 mm. Stichting C.N.O.

Afb. 3 (boven). Armstoel, bestemd voor een hoge gezagsdrager. Zuid-India, ca. 1700. Ebbehout met ivoor ingelegd, 104 × 71 × 62 cm. Rijksmuseum.

opgenomen. Ook dankzij hem kon in de West en elders het restauratie-proces op gang komen. Zo werd in 1970 de restauratie van het fort Batenstein bij het dorp Buttre in Ghana voltooid. Ook in Ceylon werden successen geboekt. De Wolvendaalse kerk te Colombo werd geheel opgeknapt en de Kruyskerk te Jaffna (afb. 4) kon weer in gebruik genomen worden. Restauraties van deze aard bleven de Stichting ook in latere jaren intensief bezig houden. Bij deze bemoeienissen was het verkrijgen van subsidie een van de grote problemen. Na bijna tien jaar het voorzitterschap van de Stichting te hebben bekleed, gaf de heer Offerhaus de wens te kennen zijn functie neer te leggen. Voor zijn vele verdiensten werd hem de *museummedaille* in zilver toegekend. Zijn opvolger werd de vice-admiraal H. Bos, kenner van Japan en zijn geschiedenis, die behoedzaam en met veel tact de weg, door zijn voorganger ingeslagen, vervolgde. Het jaar 1972, waarin deze mutatie plaatsvond, was voor de Stichting een bijzonder belangrijk jaar door de opening in het Rijksmuseum van een nieuwe zaal met koloniale kunst, die een fraai beeld gaf van de wooncultuur in het Verre Oosten in de 17de en 18de eeuw. Het was de eerste maal in zijn geschiedenis dat het museum een dergelijk met zorg opgesteld geheel aan zijn bezoekers kon tonen (afb. 5). Voor de Stichting betekende het de vervulling van een wens, die al bij de oprichting werd gekoesterd. Kort daarop vond, eveneens in het Rijksmuseum, een tentoonstelling plaats van *Nederlandse schilders en tekenaars in de Oost*, die door mevrouw drs. J. Terwen-de Loos met veel zorg was voorbereid en een nieuwe dimensie toevoegde aan onze kennis van wat door Nederlandse kunstenaars in de Oost was verricht. Van geheel andere aard was de tentoonstelling, die het volgende jaar op initiatief van de heer P. M. Adriaanse werd gehouden te Amsterdam, Leeuwarden, Den Haag en Arnhem en die *Nederlanders in Japanse kampen* tot titel had. In de jaren na 1970 begonnen de uitgangspunten, die de oprichting van onze Stichting hadden bepaald, steeds meer algemeen aanvaard te raken. Wat aanvankelijk als vreemd en zelfs onwenselijk werd ervaren, kreeg nu

Afb. 4. De Kruyskerk te Jaffna, Sri Lanka, gebouwd in 1706, vóór het door C.N.O. gesteunde herstel in 1968/'69. Daarna werden zes grafstenen van de vervallen V.O.C.-begraafplaats te Jaffna naar de kerk overgebracht. Foto Stichting C.N.O.

Afb. 5 (rechts). De koloniale zaal in het Rijksmuseum die op 13 oktober 1972 geopend werd.

het karakter van vanzelfsprekendheid. De consolidatie van de verhouding tussen ons land en de voormalige koloniën had daarop grote invloed. Algemeen begon men te accepteren, dat hun geschiedenis gedurende enige eeuwen ook de onze was en dat beide partijen er zich objectief en zonder rancune van welke kant ook mee konden bezig houden. In 1974 werd in Leiden het *Leyden Centre for the History of European Expansion* opgericht, dat in het tijdschrift *Itinerario* bijzondere aandacht schenkt aan de sociaal-economische en politieke geschiedschrijving. Ook in ander verband worden aspecten van de geschiedenis overzee aan de Leidse universiteit met vrucht bestudeerd. Het bevorderen van de instandhouding en de bestudering van de materiële cultuur, speciaal voor zover dit betrekking heeft op de verhouding tussen Europa en de voormalige overzeese gebieden, is echter bij uitstek het terrein van onze Stichting gebleven. Een grote, reeds lang voorbereide tentoonstelling, die gewijd zou zijn aan de wooncultuur in Indonesië in meer recente tijd, paste geheel in dit schema, maar kon door gebrek aan fondsen niet gerealiseerd worden. Voor publikatie van het vele

materiaal, dat in de loop der jaren door mevrouw M. P. Wolff van ons Registratie- en documentatiebureau werd bijeengebracht, is evenmin geld beschikbaar als voor de publikatie van de *Verslagen en mededelingen* in de oorspronkelijke vorm, die terecht veel bewondering wekte. Voor de Stichting blijven dus voldoende taken voor de toekomst over, maar dan is het absoluut noodzakelijk over meer fondsen te kunnen beschikken. Zwaar werd de Stichting getroffen door het plotselinge overlijden, eerst van zijn voorzitter, de heer G. J. Jongejans die in 1981 de heer Bos was opgevolgd, en nog maar zeer onlangs van dr. J. Vixseboxe die de leiding van het bestuur daarna op zich genomen had. Ondanks deze tegenslagen bleek het mogelijk het 25-jarig bestaan van de Stichting een bijzonder accent te geven door het organiseren van een tentoonstelling *Met andere ogen*, die in oktober in het Volkenkundig Museum Nusantara te Delft werd geopend en die ons ervan bewust maakt hoezeer onze blik in de afgelopen kwart eeuw verruimd is. Bijzondere hulde moeten wij daarbij brengen aan ons medelid, mevrouw R. Wassing-Visser, die in nauwe samenwerking met mevrouw

M. P. Wolff de organisatie van deze bijzonder geslaagde tentoonstelling voor haar rekening nam en met haar de voortreffelijke, rijk geïllustreerde catalogus samenstelde. In de achter ons liggende 25 jaar heeft de Stichting er veel toe bijgedragen in ons land begrip te wekken voor de betekenis van zowel de roerende, als de onroerende monumenten, die in de jaren van onze kolonisatie overzee tot stand kwamen. Voor de roerende voorwerpen zijn de ogen duidelijk open gegaan; men is hun culturele en artistieke waarde gaan beseffen, zodat ze zelfs tot de gezochte verzamelobjecten zijn gaan behoren. Onze musea zijn daarbij niet achtergebleven, getuige de koloniale zaal in het Rijksmuseum. Ook elders, zoals in het Haagse Gemeentemuseum, kon de kleine bestaande kern worden uitgebreid tot een representatieve collectie. Het is de taak van de Stichting erop te blijven toezien dat deze tendens zich voortzet, zodat het beeld van de wooncultuur overzee verder verrijkt kan worden. Met name geldt dat ook voor de periode van de laatste honderd jaar, die in onze musea nog nauwelijks vertegenwoordigd is. Belangrijk werk blijft voor de Stichting verder

te doen op het terrein van de restauratie van de onroerende monumenten overzee. De op dit gebied reeds behaalde resultaten mogen wij als een stimulans zien om nieuwe activiteiten in deze sector te ontwikkelen. Want in Azië, in Afrika en in Zuid-Amerika wacht een heel scala van bouwwerken op de zo hoognodige restauratie. Daarvoor zal veel overleg gevoerd moeten worden op ambtelijk niveau, zowel in ons land als met vertegenwoordigers van de gebieden, waar de herstelactie op gang moet worden gebracht. Het gaat hier om kerken, raadhuzen en andere overheidsgebouwen, waarbij ook de voormalige forten genoemd moeten worden. Zowel de woningen van de hoge gezagsdragers en de kooplieden, als de huizen in de armere wijken vallen er onder. Het zijn alle gebouwen met een specifiek architectonisch karakter, die hun plaats evenzeer innemen in de geschiedenis van de gebieden overzee, als in de onze. De Stichting Cultuurgeschiedenis van de Nederlanders Overzee blijft ook voor de toekomst het aangewezen lichaam aan hun instandhouding doeltreffend bij te dragen.